

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ**ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ**

ԵԻ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ**Բ. ՄԱՍ****ԵՂԻՇԷ ԵԻ Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ**

4

Իսկ ո՞վ է այս զեղծարարը և ե՞րբ ապրած կրնայ ըլլալ:

Ըստ Հ. Ակինեանի, իրական Եղիշէն իր Դուինի ապստամբութեան պատմութիւնը գրեց 578-580 թուականներուն: Քանզի էջ 125ի մէջ կ'ըսէ թէ ապստամբութեան հերոս Վարդանը 578ին Պոլիս գնաց: «Հաւանորէն այստեղ տուաւ Վարդան պատուէր Եղիշէին անմահացնել 572ի զէպքերը»: Յիսուն էջ յետոյ Հ. Ակինեան արդէն հաւանորէնը մէկզի կը զնէ և վստահօրէն կը գրէ. «Եղիշէ ալ Կ. Պոլիս կը գտնուէր այս միջոցին և հոս կ'ընդունէր Վարդանի հրամանը ճառագրելու «Հայոց Պատերազմի» մասին»:

Թող այդպէս ըլլայ:

Աւերմի Եղիշէն կը գրէր 578 կամ 580ին:

Կ'անցնին տարիներ և ահա ոճրամիտ խմբագրիչը ի յայտ կուգայ: Կը գրէ Հ. Ակինեան. «Դեռ վաղաժամ է անուանել խմբագրիչն յանուանէ և ճշդել անոր ժամանակն և միջովայրը: Բայց կանգնած է անոր զոխեմ անձը իմ առաջ, որ բահն ու բրիչը ձեռքին հիմն ի վեր կը բրէ, կը քանդէ հոյակապ յուշակերտն Եղիշէին» (139):

Ներողամիտ ժպիտով ընդունելով դիւրադգամ Հօր բանաստեղծական ակնարկութիւնը «զոխեմ անձին» դէմ, հիմա շարունակենք թղթատել իր գիրքը տեսնելու թէ Հ. Ակինեան 139-ու էջէն վերջ, երբ տակաւին 600է աւելի էջեր կան, արդեօք կուտայ մեզի ցուցմունքներ զեղծարարին ժամանակը որոշելու: Այս խիստ կարևոր է, քանզի Կթէ սոյն ժամանակը Եղիշէի 580էն շատ վերջ է, նման կեղծիքի

գործագրութիւնը բոլորովին անհեթեթ կը դառնայ:

Գրքի Բ. Հատորի էջ 638-9. «Անհաւատալի երևայ թերևս, եթէ Եղիշէի խմբագրին ձեռքը ցոյց տամ նաև Անանիա Շիրակացւոյ Առ Խոսացեալսն գրուածքը . . . Երկու հեղինակներու մտքերու առնչութիւնը ակնեւն է . . . Այն պարագան, որ խմբագիրը ընծայած է մեր ձեռքը բաւական զօրաւոր կոռուաններ, որոնք իր ժամանակը մինչև Ը. դար, առնուազն կ'իջեցնեն, կը ստիպէ զմեզ աւելի այն համոզման միտիլ, թէ խմբագրին կախումը Անանիայէն հաւանականագոյնն է, ուստի ապրած է 670էն ետքը»:

Աւերմի Եղիշէն իննսուն տարի վերջ: Այդ միջոցին արդեօք Եղիշէի մատենանք քանի քանի ընդօրինակութիւններ ունեցեր էր, քանի քանի վանքերու մէջ օրինակներ կը գտնուէին և, թէ երբ սերունդներ զայն կարդացած էին և հիացմունքով ըմբոշխնած անոր չքնաղ ոճը, երբ 670էն վերջ այս զոխեմ արարածը պիտի գար և իր սև երգումը ընէր մուխը մարելու այդ հրաշակերտին:

Բայց ոչ: Մեր միամտութիւնը դեռ ըստ բաւականի փորձութեան չէ ննթարկուած:

Ակնարկելով Եղիշէի խմբագրին կողմէ Արտաշատի երբեմն թագաւորանիստ քաղաք եղած ըլլալու յիշատակութեան, Հ. Ակինեան կ'ըսէ թէ միակ հայ պատմագիրը, որ արքայանիստ տեղի կը ճանչնայ քաղաքս, Մովսէս Խորենացին է: Ուստի . . . «Առանց տարակուսի հոս Եղիշէի խմբագրին է, որ կը գտնուի Մ. Խորենացւոյ ազգեցութեան տակ» (616):

Մեղայ Աստուծոյ, այդ հաշուով չարաննդ խմբագրողը Խնեբորդ դարու զրոյ մը կ'ըլլայ: Միթէ չե՞ս յիշեր, թէ ի՞նչ անըստառ եռանդով Հ. Ակինեան Խորենացին 820-ական թուականներուն կը տանէր: Ուրեմն Եղիշէն աւելի քան երկու դար վերջ կ'ապրէր դահիճը:

Այո՛, Հ. Ակինեան կ'ուզէ խմբագիրը Խնեբորդ դար տանիլ: Որովհետև Եղիշէն «կամսարական ազգին» իշխաններու թուին կը յիշէ Աոն մը: Հ. Ակինեան կ'եզրակացնէ. Խմբագիրը Թ. դարէն կ'երևայ» (749):

Վախ մը կ'ունենաս մտածելով, որ թերևս իր գրքի երրորդ Հատորին մէջ, եթէ

կամ երբ հրատարակուի, Հ. Ակինեան կըրնայ խմբագրողը նոյնացնել Ղևոնդի հետ! Ինչո՞ւ է է: Ի՞նչ կայ անհնարին սլացիկ մտքի մը համար, որ կրնայ եղիշէն երկու հարիւր տարի վերջ զեղծարար մը մէջ տեղ բերել, որ անխմանալի հրաշքով կամ ու է կախարդութեամբ մը եղիշէի Պատմութեան բոլոր ձեռագիրները կ'անյայտացնէ Հայաստան աշխարհէն և միևնոյն եղիշէի անունով իր թշուառական անձաբակութեամբ զրի առած Աւարայրի պատմութիւնը արեւու լոյսին կը բերէ:

Թշուառական անձաբակութեամբ բառերը գործածեցի հետեւելով Հ. Ակինեանին, ինչպէս քիչ վերջ ցոյց կուտանք:

5

Հիմա որ լաւ գէշ յանցապարտին ժամանակը գտանք, տեսնենք թէ ի՞նչ կարողութեան տէր մէկն էր: Քու և իմ կարծիքը, թէ նման անօրինակ զեղծարարութիւն մը ի կատար հանելու համար ստահակը խիստ ճարպիկ մէկը եղած պէտք է ըլլայ՝ ու է կշիռ չունի:

Հետեւինք հզօր երեւակայութեամբ օժտուած Հ. Ակինեանի ցուցմունքներուն:

«Խմբագրիչը, որ այսպիսի չարափոխութիւն մը մտաբերած է գործել, շատ հնարագէտ և խմաստուն մը չի թուիր եղած ըլլալ և ոչ ալ քաջ ծանօթ մը Ե. դարու քաղաքական կացութեան» (59):

Քչիկ մը կը քաջաւերուինք, երբ Հ. Ակինեանի խմբագրիչի տգիտութեան մասին միեւնոյն միտքը կ'արտայայտէ 150 էջ ճամբորդելէ վերջ:

«Արդէն քանիցս առիթ եղաւ ըսելու, թէ խմբագիրը գլխաւորապէս Սկզբնագրին անունները փոխելով կատարած է կեղծիքը: Եւ որովհետեւ անմիտ կերպով կատարած է այս գործողութիւնը, առանց պատմական հասկացողութեան . . . » (204):

Քչիկ մը կը տխրինք, երբ կը կարդանք աս.

«Խմբագրիչը հակաքաղկեդոնական մ'է, և լաւ տեղեակ 448-451 տարիներու եկեղեցական պատմութեան» (267):

Եթէ լաւ տեղեակ էր եկեղեցական պատմութեան, ուրեմն ծանօթ էր նաև քաղաքական կացութեան, քանզի Փար-

պեցիէն գիտենք, որ սոյն տարիներուն եկեղեցականութիւնն էր մղիչ ուժը հայ կեանքի բոլոր գործունէութեան:

Բայց խմբագրիչը այնքան ալ անմիտ կերպով կատարած չեղելի իր աշխատանքները: Միհրեբեդեհի նամակին տրուած պատասխանի մասին գրելուն, Հ. Ակինեան սոյն պատասխանը խմբագրի երեւակայութեան արդիւնք համարելուն, կ'ըսէ. «Այս տեղ իրեն աղբիւր ունեցած է խմբագրիչը զանազան գրուածքներ, հայրագիտական, վկայաբանական և փրկիսոփայական, որոնց մէկ կատարած է փոխառութիւններ, երբեմն բառական իսկ» (629):

Հա՛, ասանկի Գոնէ հնարագէտ և խմաստուն մէկը թող ըլլայ զեղծարարը:

Եւ այժմ կը գիտենք խմբագիրը, որ եղիշէ 100 կամ 200 տարի վերջ կը սկսի Սկզբնագրի վրայ կատարել իր վիրարուժական մանուածապատ գործողութիւնները, նպատակ ունենալով . . . Վասակ Սիւնիի Յիշատակարան մը գրել:

Իսկական եղիշէի մասին Հ. Ակինեանի կարծիքը շատ բարձր է: Յառաջարանին մէջ ակնարկելով սոյն եղիշէի Պատմութեան, կ'ըսէ. «Սքանչելի պատմագիրն, հզօր ճարտասանին հոյակապ կառուցուածքը» (է): Կամ, «ճարտար մատենագիրն և սքանչելի հետաորին» (59):

Ինչէ՞ն և ինչպէ՞ս գիտէ այս ամէնը:

Սկզբնագրի հոյակապութեան մասին Հ. Ակինեան իր եղբակացութիւնը մի միայն մեր այժմ ունեցած եղիշէի ուսումնասիրութենէն կրնայ հետեւցնել, որը գործն է, կ'ըսէ, չարագործ խմբագրիչին: Եթէ խմբագրուած եղիշէն չկարենանք քաղել էջեր, որոնք Սկզբնագրէն են և մեզի ցոյց կուտան «սքանչելի պատմագիրը և հզօր ճարտասանը, և այլն», այն պարագային Հ. Ակինեանի զաղափարը իսկական եղիշէի առինքնող սքանչելի ոճի մասին կը մնայ լոկ ենթադրութիւն մը:

Եւ ի՞նչ է բազմագէտ Միսիթարեանին կարծիքը այժմեան եղիշէի գրքի ոճին և յօրինուածքի մասին:

«Եղիշէի Պատմութեան բովանդակութիւնը թո՛ւ քո՛ւ մըն է, անձև անկերպարան, անմիասնական Ե. դարու քաղաքական հանգամանքներուն, անհամաձայն ժամանակակից տոհմիկ և օտար աղբիւրներու

... լեզուն անհամերաշխ է Ե. դարու բարբառին ... հիւսուածքը խայտարակէտ, մուրացածոյ տարրերով անկուած մըն է» (4)։

141-րէ տէր մէջ Հայրը կը կրկնէ. «Ձեմ գտներ բառ որակելու Եղիշէի մատենին այժմեան խմբագրութիւնը, վերագոյն անուանած էի զայն թո՛հ ու բո՛հ մը. կը մնամ նոյնին վրայ»։

«Անձոյլ համագրութիւն մը անմիասնական տարրերու» (9)։

«Յեցած մի միայն Պաղար Փարպեցւոյ Բ. Դրուագին վրայ (խմբագրիչը) ձեռնարկած է այս ձեւափոխութիւնը, և այն չափազանց մեծ անհասկացողութեամբ և անճարակութեամբ» (59)։

«Եղիշէի Պատմութեան ոչ միայն խոստարանութիւններն ենթարկուած են փոփոխութեան, այլ և ամբողջ ընդգրկը վերիվայր յեղաշրջուած է, ասով նաեւ բովանդակութիւնը տուժած է իւր հարադատութիւնը, մանաւանդ թէ առած է անճանաչելի կերպարանք» (138)։

«Թէ խմբագիրը Սկզբնագիրը շատ տեղ փոխած է, այլանդակած է, անճանաչելի դարձնելու չափ ...» (344)։

«Սկզբնագիրը շատ տեղ անճանաչելի դարձած է ետեւառաջութիւններով, յաւելուածներով և յապաւումներով» (521)։

Այ, Հայր Սուրբ, ի՞նչ կ'ըլլար գտած զեղծարարդ՝ զոնէ հնարամիտ և ճարտար մէկը ընէիր։ Ձե՞ս տեսներ թէ որքան դառնահամ զեղահատ մը կը հրամցնես մեզի երբ կ'ըսես թէ՛ հայ պատմագրութեան այս տարօրինակ կեղծիքը կատարողը անճարակին մէկն էր։ Գոնէ թոյլ տալու էիր, որ տխուր միտքութիւնը ունենայինք ըսելու. «Ի՛հ, չարախորհուրդ զեղծարարը ասանկ դժպիսի ապուր մը խառնէր է, բայց եաման ճարպիկ բան մըն է եղեր»։

Վերջապէս, մեր ալ արժանապատուութիւնը կը վիրաւորուի այս տեսակ համբակ գրչակին ի տես, երբ 13 տող մէջքերում կ'ընես Եղիշէէն, և խմբագրի «անտաշ գրչին» ակնարկելով կը գրես. «Քերականական տեսակէտէ նայելով տողերուս, չենք գտներ հոն և ոչ մէկ նախագասութիւն, որ ըստ օրինաց կազմուած ըլլայ» (642)։

Իսկ ի՞նչ արժէք կը ներկայացնէ այժմ մեր ունեցած Եղիշէն, որու մասին դարերով հայ մտաւորականութիւնը այնքան

խանդոտ գովասանք չոայլեր է, (կ'երեւի իրենց տգիտութեան պատճառաւ)։

6

Բայց չարագործի կողմէ այս անճանաչելի դարձած մատենը, այս վերիվայր շրջուած թո՛հ ու բո՛հը, այս աւերակոյտը («Այժմեան խմբագրութենէն, ուր աւերակոյտ մը ունինք միայն») (580), այնքան ալ անճանաչելի չէ, ոչ ալ թո՛հ ու բո՛հային աւերակոյտ, քանզի իր գրքի սկիզբներուն Հ. Ակինեան նոյնիսկ զեղծարարի մասին գաղջ բարեացակամութեամբ կը խօսի։

«Անխղճութիւն էր գործածը. բայց եղած է զոնէ բարեխիղճ նախնական ընագրին խնայել ըստ կարելոյն՝ պահպանելու համար ճարտար մատենագրին և սքանչելի հոետորին ոսկի խօսքերը անփոփոխ՝ հնարաւորութեան սահմանին մէջ։ Այս բարեբախտութիւն է։ Ա.-Գ. Յեղանակներու մէջ Սկզբնագիրէն փրկուած է շատ մաս. այսպէս նաև Դ.-Ջ. Յեղանակներու մէջ զոնէ էական կէտերը։ Տուժած են դէպքերուն մասնակից անձինքներու անունները, բայց պատմական դէպքերը ճանաչելի են իրենց նկարագրով» (59)։

Ա՛հ, Հայր պատուական, գութ ունեցիր ընթերցողիդ։ Ի՞նչ անխմանալի մտամարդանքներ են ասոնք։

Ա. Յեղանակին մէջ Սկզբնագրէն փրկուած է շատ մաս! Իրա՞ւ կ'ըսէք։ 90 էջ ճամբորդելէ վերջ ալ տակաւին միեւնոյն միտքը ունէիք. «Ամբողջ Ա. Յեղանակն առհասարակ իւր այժմեան կերպարանքին մէջ չթուիր սկզբնական։ Անոր բովանդակութիւնը կամ կրկնութիւնն է Բ. Յեղանակին և կամ անկէ փրցուած էջ մը կը ներկայացնէ՝ ինքն իւր մէջ չի կազմեր ամբողջութիւն, միասնական միտք, չ'ամփոփեր որոշ ժամանակ։ Չունի նաև ինքնաշատուկ սկզբնաւորութիւն, պատշաճ Եղիշէի ճառագրական ոճին։ Ամբողջը կը համարիմ խմբագրէն» (149)։

ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՛ 7)